

ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЙБІЛЬШ ВАЖЛИВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ТА ЗАСОБІВ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Зроблено спробу проаналізувати найбільш відомі підходи до розуміння сутності проблем духовного розвитку особистості. Зважаючи на важливість різноманітних мікрорівневих та макрорівневих чинників, наголошується на рефлексивних особливостях «Я» суб'єкта, а також на активізації процесу взаємодії зі значущими дорослими, зокрема з тими, кого називають духовними наставниками. Констатовано, що суттєвий поступ у розробці цієї проблематики може бути досягнутий завдяки методологічному переосмисленню основних концептуальних побудов у сфері духовного росту особистості та чіткому опису їх змістовно-поведінкових корелятив.

Ключові слова: духовний розвиток, цінності, духовно-моральні цінності, смисл життя, особистісний і професійний розвиток.

Постановка проблеми. Донедавна традиційний психолого-педагогічний процес в умовах загальноосвітніх навчальних закладів був спрямований переважно на розвиток когнітивної сфери особистості школяра. Та з відродженням Української державності перед сучасними виховними закладами постало завдання формування високодуховної гармонійно розвиненої особистості, фундаментальні основи якої б корінилися у вікових національно-культурних цінностях. Значний імпульс в осмисленні багатьох проблем особистісного і суспільного розвитку надали кризові явища, які охопили буквально всі сторони людського життя та загострили не лише процеси міжособистісної взаємодії (до того ж не тільки на індивідуальному рівні, а й на рівні функціонування соціальних груп), – вони проникли всередину особистості, поглибили внутрішні суперечності, спричинили масове невдоволення, розчарування, фрустрації, породили конфлікти в самій особистості. Власне, на думку М.Й. Варія, нині-

шне українське суспільство перебуває у соціально-психологічному стані «соціального психозу».

Стан дослідження. Істинне, глибинне «Я» людини завжди пов'язане з духовністю, могутня, продукуюча сила якої підтримує єдність особистості, протидіє формуванню саморуйнівних тенденцій у її психіці. Духовність людини, на думку М. Бердяєва, завжди пов'язана з Богом і є здобутком внутрішньої сили, опірності, протидії владі, світу та суспільству. Людський дух завжди повинен прагнути до трансцендентності, тобто того, що перевищує людину. Лише за такої умови вона не «втрапить» саму себе, а навпаки, досягне гармонії та щастя [1, с. 165–167].

Вплив духовності на формування особистості досліджували багато філософів і психологів, у тому числі О.М. Бердяєв [1], В.Е. Франкл [13], О.В. Сухомлинська [11], Д.О. Леонтьєв [6], В.П. Зінченко і Є.Б. Моргунов [4], І.Л. Селіванова [10] та інші. Проте поза їхньою увагою залишилися питання впливу духовності на формування особистості через площину наявних реальних соціально-психологічних і психологічних умов. Адже будь-який індивідуальний чи соціальний досвід успішного розв'язання проблем духовного розвитку повинен спиратися на наявні соціально-психологічні та психологічні умови.

Тому **мета** статті полягає в аналізі підходів до розуміння сутності проблем духовного розвитку особистості в контексті психологічних умов та засобів її формування.

Виклад основних положень. Виступаючи на Загальних зборах АПН України з питань виховання духовності й моральності у дітей та молоді, О.В. Сухомлинська наголосила на тому, що ця проблема не має однозначного й остаточного вирішення і її розуміння та розв'язання залежать великою мірою від соціально-економічного, культурного стану суспільства [11].

Духовність у психології інтерпретують як домінування в системі мотивів особистості її вищих базових потреб: пізнавальної, етико-естетичної і соціальної потреби жити, діяти «для

інших». Духовність – це вершинний ціннісно-смісловий зміст людської психіки – «вершина особистості» [3, с. 166]. Вона проявляється в психічному, насамперед у вигляді смислових установок, ціннісних орієнтації і цінностей, життєвих смислів особистості. Духовність слід вважати основою її моральності. З одного боку, – це здатність будувати свою поведінку відповідно до визначених соціально прийнятих цінностей, еталонів, з іншого, – це здатність володіти особистим імунітетом щодо «низьких» масовидних тенденцій. У зв'язку з цим Віктор-Еміль Франкл зауважував: «Необхідність і свобода локалізовані не на одному рівні; свобода підноситься, вона надбудована над будь-якою необхідністю» і далі «Людина – це більше ніж психіка: людина – це дух» [13, с. 16–17].

Культурно-історичний підхід до вивчення смислової сфери особистості відводить особливу роль у процесі її формування структурам та інституціям суспільної свідомості. У такому випадку «соціальні цінності трансцендентні індивідуальній свідомості та діяльності і, безумовно, первинні стосовно індивідуально-психологічних ціннісних утворень», – стверджує Д.О. Леонтьєв [6, с. 19]. Тим самим підкреслюється, що цінність існує незалежно від конкретного суб'єкта, однак вона відкривається йому, коли він взаємодіє з опредмеченими носіями цінностей, витворами культури, іншими людьми. Таким чином, ціннісно-сміслова сфера індивіда повинна піддаватись цілеспрямованому формуванню, якщо ми хочемо забезпечити «розширене відтворення» культурної спадщини суспільства, еволюційну (безкризову) наступність суспільних ідеалів.

Зважаючи на вищесказане, смислові утворення підростаючих поколінь складають надзвичайно важливе завдання для всієї системи виховання, а тому створюють широке поле для подальших наукових пошуків. Більш того, можна з усією підставою стверджувати, що формування духовності молодих людей (особливо на ранніх етапах онтогенезу) – це ключова проблема збереження та розвитку нашої держави, нації і суспільства в ці-

лону. В реалізації цієї благородної мети особлива роль належить сім'ї (родині), школі, церкві.

Аналізуючи сутність такого складного і багатогранного утворення як духовність, О.В. Сухомлинська наголошує на історико-культурному досвіді і, зокрема, духовних традиціях народу, які є обов'язковою складовою формування духовності. «Але не менш важливе входження дитини в сьогodнішню духовну реальність з її мінливістю, неоднозначністю, полікультурністю, сукупністю співіснуючих різних точок зору на одні й ті ж явища, тобто релятивізмом... Коли погодитися з таким розумінням духовності, то її змістове наповнення передбачає: культуру в найширшому сенсі цього слова, включаючи сюди традиційну і постмодерну, релігію і мораль, молодіжну культуру і субкультуру, право і економіку тощо. Всі ці складові мають ввійти у формування духовності в сучасному постмодерному вимірі, який фіксує ментальну специфіку сучасної епохи в цілому й вирізняється багаторівневим нелінійним розвитком, який заперечує єдину для всіх, уніфіковану і універсальну природу людського знання, культур і духовності» [11].

Погоджуючись у цілому зі сказаним, тим не менше хотілося б заперечити в контексті того, що «всі ці складові мають ввійти у формування духовності в сучасному постмодерному вимірі...». Очевидним є те, що онтогенетично первинними повинні бути закладені ті цінності, які складатимуть основу, стержень особистості. Тому процес розвитку особистості варто розпочинати (і так воно насправді відбувається в умовах більшості українських сімей і родин) з ознайомлення і засвоєння тих цінностей, які називають християнськими або ж, у дещо ширшому контексті, загальнолюдськими. Саме вони зможуть закласти систему особистісно-ціннісних координат, через змістовну основу яких в подальшому і відбуватиметься формування суб'єктних відношень до навколишнього світу і до самого себе.

У зв'язку з цим вельми доречною і логічно обґрунтованою видається нам думка А.С. Жаловаги, який у своїй статті [5] за-

уважає, що «будь-яка цінність, перш ніж стати «загальнолюдською», була «індивідуальною», виникла у певній культурі, в неї хтось вірив, за неї хтось страждав, свідчив про неї, її хтось відстоював, часом ціною життя. У цьому плані загальнолюдська цінність є «знятим» результатом живого культурного процесу» [5, с. 34]. Зважаючи на те, що процес становлення і утвердження української нації відбувався за посередництвом безпосереднього впливу християнської культури, то в ній і варто шукати наші моральні та психологічні опори й підрунтя.

Однак входження в метафізичний простір, у сферу духовного виміру з необхідністю порушує питання про його природу, про ті ідеї, образи, цінності, які опосередковуються в символах (медіаторах), що складають цю сферу, вибудовують і визначають її конструкцію та рух. Аналізуючи різноманітні види посередників (медіаторів) духовного росту людини, В. Зінченко й Є. Моргунова визнали правильними міркування Августина, який стверджував, що «справжнім медіатором є Боголюдина... Для нас вона справжня, тому що саме Боголюдина втілює й одухотворяє всі інші медіатори» [4, с. 362].

Тому будь-яка дитина, в якій сім'ї вона б не виховувалась, повинна долучатись до того типу духовності (релігійного чи світського), який культивується в родині та притаманний її батькам. Причому відмінності (якщо йтиметься про високі зразки родинної культури) стосуватимуться лише назви – загальнолюдські чи християнські, а суть залишатиметься однаковою.

Проблема, однак, полягає у тому, що далеко не завжди сім'ї, родини і батьки здатні (або ж мають достатньо часу і бажання) забезпечити оптимальні умови для такого духовного росту своїх дітей. Вже потім, після того, коли на родинному рівні вдасться закласти підвалини ціннісних орієнтирів, школа, церква, молодіжні організації зможуть вибудовувати та культивувати духовні параметри, норми і цінності розвитку дитини, які формуватимуть у неї таку світоглядну модель, яка найбільше відповідатиме її внутрішній сутності. А вже далі «...зростаюча

особистість сама, на основі вільного вибору, прислухаючись до свого внутрішнього «Я», має обрати свій власний тип духовності» [11].

І тут, на нашу думку, особливу роль має виконати постать психолога. Адже за своїми функціями психолог – це, так би мовити, «світський духівник». Саме особа психолога (коли йдеться про перебування у різних закладах, наприклад, освітніх) повинна здійснювати регулярний «моніторинг» за внутрішнім станом вихованців та колег по роботі і, за необхідності, надавати допомогу у пошуку внутрішніх особистісних ресурсів задля виходу із заплутаних лабіринтів свого «Я», переосмислення свого ставлення до предметів та явищ дійсності, які можуть нести загрозу. Зважаючи на те, що ефективно існування всієї системи освіти і виховання можливе лише при забезпеченні нормального зворотного зв'язку, то стає зрозумілим посилення ролі психолога, який повинен зробити предметом особливої уваги систему цінностей вихованців цих закладів. У результаті, надзвичайно відповідальним напрямком його роботи повинна стати не лише регулярна діагностика їх особистісних цінностей, а й цілеспрямована діяльність щодо їх формування.

Про важливість цього ціннісного пласту свідчать результати дослідження, яке проводилось І.Л. Селівановою в м. Ізмаїл Одеської області за анкетною відкритою формою, що складалася з трьох розділів, охоплюючи національні, духовні та загальнолюдські. Зокрема, було виявлено, що пріоритетними серед духовних цінностей школярів є: віра в Бога, святість материнства, дитинства, старості, пам'яті про своїх предків. Студенти надали перевагу: святості материнства, дитинства, старості, життю за законами добра і краси, віри в Бога. В обох групах досліджуваних духовно багатою людиною вважали того, хто живе в гармонії із собою і світом [10, с. 15–16].

Відомо, що В. Франкл у своєму підході до смислу життя кожної людини наголошує на його унікальності та неповторності. Відсутність смислу породжує екзистенціальний вакуум і як

наслідок – відповідний невроз. Останній загострює переживання особистісної відчуженості, нікчемності, непотрібності, які, своєю чергою, породжують почуття безнадійності та безглуздості власного існування. Здатність планувати майбутнє у такій ситуації втрачається, життєві перспективи катастрофічно звужуються. Відбувається руйнація найважливіших життєвих цінностей. Усе сприймається як непосильний тягар, якого людина намагається позбутися хоча б і ціною власного життя, шукаючи порятунку в смерті [12, с. 173].

Єдино правильний вихід із подібної кризової ситуації І.М. Бердяєв, В. Франкл [1; 15] вбачають у зверненні до духовних цінностей, які наповнять життя відчуттями опори, стійкості та спрямованості в майбутнє. Це можливо завдяки ідентифікації з ними, що забезпечить «вихід» особистості за межі свого індивідуального буття, надасть осмисленості власному існуванню. Зробити такий крок до переосмислення свого «Я» далеко не завжди під силу навіть зрілій особистості, не кажучи вже про більш ранні етапи онтогенетичного розвитку індивіда. Тому так важливо, щоб поряд із людиною, яка перебуває в стані духовної кризи (спустошення), руйнації смислових утворень, була особа справжнього духівника – світського (психолога чи психотерапевта) або ж церковного, який здатен долучитись до смислогенезу конкретного суб'єкта.

Справжні професіонали, які працюють у цій сфері, повинні докласти максимум зусиль для того, щоб підрастаюче покоління чітко усвідомлювало трансцендентність сенсу людського життя: народжуючись в особистості її сенс завжди спрямований (і це єдина можливість) на зовні: на справу, на близьких людей, суспільство, природу. Саме ця трансцендентність особистості, її спрямованість «на зовні» і становить стрижень її духовності.

Слід підкреслити, що діяльність, спрямована на формування основ духовності особистості, вимагає максимальної взаємодії психолога з іншими суб'єктами освітньо-виховного процесу (педагогами, батьками, представниками церкви). Для цього

необхідно створити таке середовище, яке б сприяло включенню вихованців у різні види діяльності, результатом якої буде творіння високих зразків їхньої особистісної культури. Адже поза культурою не може бути духовності.

Культура – це система цінностей, закріплених не лише в суспільній, а й індивідуальній свідомості: у відносинах, творах мистецтва, в способах і продуктах праці, в зразках людської діяльності та поведінки. Культурний розвиток індивіда дає можливість не лише опанувати усім тим надбанням, яке впродовж свого розвитку накопичило людство, а й дозволяє внести в світ, і зокрема у внутрішній світ особистості, смисл людського буття. Отже, діяльність будь-якого освітньо-виховного закладу чи установи, спрямована на формування і розвиток у своїх вихованців високих зразків культури, понад усе сприятиме формуванню духовності.

Головна (ідеальна) мета усіх існуючих виховних інституцій і закладів полягає у поступовому формуванні в суб'єкта внутрішньої готовності самостійно і усвідомлено планувати, коректувати і реалізовувати перспективи свого розвитку (життєвого, особистісного, професійного). По-іншому, успішним особистісний розвиток може вважатись тоді, коли суб'єкт демонструє готовність розглядати себе таким, що розвивається у певних часових, просторових та смислових межах, постійно розширюючи при цьому свої можливості та максимально реалізуючи їх. Пізнати і зрозуміти самого себе – означає навчитися самому будувати перспективи свого особистісного розвитку. В основі такої суб'єктності лежатиме рефлексія власної самозміни, – стверджує Л.Ф. Обухова [8].

Нам видається, що в основі моделі особистісного становлення в цілому (і духовного розвитку зокрема) може бути покладено схему потребово-ціннісної регуляції поведінки, яка базується на запропонованій Д.О. Леонтєвим диференціації понять «потреба» та «особистісна цінність», які, з одного боку, практично однакові (якщо розглядати їх з позицій функціональності,

тобто за їх місцем у системі регуляції поведінки), а з іншого, відрізняються за генезою та змістом регулятивних впливів на діяльність.

Так, проведені нами дослідження серед студентів показали, що у багатьох із них надто низький рівень суб'єктності або ж низький ресурс особистісного творення власного «Я», «творчого самопроекування себе як особистості професіонала» (за А.К. Марковою) [7, с. 52]. Як правило, це на особистісному рівні тісно корелює з порівняною бідністю власного внутрішнього світу таких суб'єктів, вузькістю їх світогляду, слабким рівнем розвитку морально-вольових якостей. У таких людей, здебільшого, порушений баланс потребово-ціннісної регуляції. Він зміщений в бік домінування потреб, які виконують першочергову роль у мотивації їх поведінки. Операційно це проявляється в орієнтації, насамперед, на власні потреби і на те, що сприяє їх задоволенню як в реальній, актуальній поведінці, так і в плануванні, побудові «образу бажаного». Переважаюча орієнтація на потреби, «закритість» для суб'єкта сфери справжніх цінностей та ідеалів призводять до своєрідного «звуження перспективи», обмеження можливостей свого розвитку і проявляється у бідності світогляду, недостатній осмисленості світу та власної особистості. Несформованість системи особистісних цінностей проявляється в недиференційованому сприйнятті власної особистості, в зовнішньому локусі контролю, конформності, тенденції до некритичного прийняття заданих ззовні правил поведінки, стереотипів (еталонів), тобто у відсутності власної особистісної позиції.

Цінності, які мають основний вплив на регуляцію їх поведінки, є переважно цінностями вузьких (але значущих для цих суб'єктів) соціумів чи груп, що, здебільшого, здійснюють неадекватну трансляцію цінностей більш широких соціумів. Несформованість системи справжніх особистісних цінностей, які власне не можна наситити (задовольнити), зумовлює виникнення «пустоти», заповнення якої часто може відбуватись за рахунок за-

своєння таких видів поведінки, які виходять за межі соціально прийнятних. Операційно це проявляється в слабкому осмисленні життя, обмеженні цілей та перспектив діяльності, ситуативній зумовленості поведінки, орієнтацією найперше на теперішнє з слабкою (аморфною) представленістю образу майбутнього.

У зв'язку з цим цілком доречно представити різнобічну картину можливих наслідків, описаних Б.С. Братусем, залежно від домінуючих шляхів і способів засвоєння цінностей. Так, «розвиток «духовного виміру» особистісного «Я» стимулює процеси піднесення, возвеличення особистості, її життєвого світу. Ці процеси, на думку вченого, пов'язані з духовною, «морально-ціннісною площиною її розвитку» [2, с. 251]. Водночас процеси, які є свідченням безумовної деградації особистості, призводять до глибоких особистісних змін: «закріпленню в структурі особистості певних установок, способів сприйняття дійсності, словесних зміщень, кліше, які починають визначати все: ...аспекти поведінки, ставлення до себе і навколишнього світу». Основні характеристики особистісних порушень при деформаціях за принципом «опущення»: «установка на швидке задоволення потреб; установка на пасивні способи захисту при зустрічі з труднощами, установка на уникнення відповідальності; установка на малу опосередкованість діяльності; установка на задоволення тимчасового результату діяльності, який не зовсім адекватний потребі» [2, с. 252].

Зважаючи на те, що згідно з концепцією логотерапії «рушійною силою людської поведінки є прагнення віднайти і реалізувати смисл життя» [9, с. 379], то цілком логічним видається припущення, що для деякого цей пошук може тривати дуже довго і навіть упродовж всього життя (при цьому, для багатьох він може виявитись безрезультатним). Тому так важливо наголосити на одній з відомих тез В. Франкла, згідно з якою основною місією психотерапевта (а ми б сказали ширше – психолога) є активізація зусиль людини на пошук сенсу свого життя. Цього можна досягти включенням її в різноманітний потік навколиш-

нього життя, адже смисл не є об'єктивним. Людина не відкриває його, а знаходить у світі.

Арсенал методів такого впливу надзвичайно широкий. Зокрема, може йтися про вибудовування різноманітних програм свого життєвого шляху: особистісного розвитку, професійного становлення або кар'єрного росту, творчого самовираження, розвитку тих чи інших здібностей, досягнення гармонійного розвитку або ж духовної досконалості тощо. Творення таких проектів та реалізація намічених програм може відбуватись в процесі організації різноманітних видів інтеракцій (бесід, диспутів, тренінгів, проповідей чи богослужінь) або ж організація і участь у різних проектах (можливо, волонтерських), які покликані полегшити життя деяких категорій людей, що потребують безкорисливої допомоги, робота з тими, хто вкрай потребує соціальної психотерапії. Саме завдяки таким видам роботи активізується не лише дискурсивно-мисленнєва діяльність суб'єктів цього процесу, а й відбуваються серйозні зрушення в їх ціннісно-смісловій сфері.

Висновки. Отже, сучасний стан суспільства дає нам незаперечне право стверджувати, що кризові явища (особливо у сфері суспільних відносин) безпосередньо пов'язані (і значною мірою спричинені) низьким рівнем духовності або навіть бездуховності серед наших громадян.

Проведений нами аналіз дозволив констатувати, що духовність – це глибинна і багатогранна категорія, яка пронизує і опосередковує усі психологічні утворення особистості. Якщо розглядати її як головну морально-ціннісну особистісну характеристику, то, очевидно, вона є системоутворювальною, а, отже, від показників її сформованості залежать: усі утворення у сфері свідомості та самосвідомості індивіда, в яких відображені його найбільш морально-релевантні цінності, ставлення до навколишньої дійсності та до самого себе, що адекватно представлені (об'єктивовані) в його поведінці та вчинках.

Особливу роль в процесі духовного особистісного росту підростаючих поколінь повинні виконувати люди з найближчо-

го соціального оточення (значущі дорослі): батьки (родина), вихователі, педагоги, психологи, священнослужителі. Як їх духовні наставники вони можуть і повинні постійно впливати на них своєю особистістю, прикладом своїх вчинків, які утверджуватимуть цінності духовного розвитку та необхідність самовдосконалення людини.

Водночас, нами також констатовано існуючі методологічні проблеми, пов'язані зі змістовною наповненістю поняття духовність, що значно ускладнює пошук ефективних методів формування цієї особистісної характеристики, а отже, саме цей аспект може стати предметом подальших наукових пошуків.

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.

2. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Бердяев. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.

3. Выготский Л.С. Соб. соч.: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1. – С.166.

4. Зинченко В.П. Человек развивающийся: очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Трикола, 1994. – 362 с.

5. Жаловага А.С. Християнська мораль, віра, психологія: точки перетину / А.С. Жаловага // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 20. – С. 32–35.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.

7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 308 с.

8. Обухова Л.Ф. Возрастная психология: учеб. пособие / Л.Ф. Обухова. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 442 с.

9. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

10. Селіванова І.Л. Духовність очима учнівської молоді і проблеми національної самосвідомості / І.Л. Селіванова // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 6. – С. 14–16.

11. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики (виступ на Загальних зборах АПН України 07.12.05) / О. Сухомлинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apsu.org.ua/doc>

12. Тихонравов Ю.В. Экзистенциальная психология: учебно-справочное пособие / Ю.В. Тихонравов. – М.: Бизнес-школа, 1998. – 238 с.

13. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ и общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.

Белей М.Д. Духовность личности в контексте наиболее важных психологических условий и средств ее формирования

Сделана попытка проанализировать наиболее известные подходы к пониманию сущности проблем духовного развития личности. Принимая во внимание важность разнообразных микроуровневых и макроуровневых факторов, все же ударение делается на рефлексивных особенностях «Я» субъекта, а также на активизации процесса взаимодействия со значимыми взрослыми, в частности с теми, кого называют духовными наставниками. Констатировано, что существенное продвижение в разработке данной проблематики, может быть достигнуто благодаря методологическому переосмыслению основных концептуальных построений в сфере духовного роста личности и четкому описанию их содержательно поведенческого коррелята.

Ключевые слова: *духовное развитие, ценности, духовно-моральные ценности, смысл жизни, личностное и профессиональное развитие.*

Beley M.D. The spiritualism of personality under the most important psychological conditions and the ways of its formation

An attempt to analyze the widely known approaches to understanding the essence of the problems of spiritual development of personality is done in the article. The importance of various micro- and macro- factors of levels are considered here. The reflexive features of «I» as a subject, and also the activation of the process of the interaction with the adults in particular with those, who are named spiritual tutors are emphasized in the article. The substantial advancement in the development of this problem is stated. The substantial advancement can be attained due to new conceptual constructions in the field of spiritual growth of personality and clear description of the standards of behavior.

Key words: *spiritual development, values, spiritually moral values, sense of life, personality and professional development.*

Стаття надійшла 5 квітня 2011 року